

MATRAKÇI NASUH MİNYATÜRLERİNDE MEKÂNSAL TASARIMLARIN SEMBOLİK FORM AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF SPATIAL DESIGNS IN MATRAKÇI NASUH
MINIATURES IN TERMS OF SYMBOLIC FORM

Zeynep Gökaydın Yenel

Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve
Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarım
Bölümü, Doktora Öğrencisi
yenalzeynep@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9573-8697

Prof. Dr. Adnan Tepecik

Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve
Mimarlık Fakültesi,
Grafik Tasarımı Bölümü
atepecik@baskent.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5444-5967

MAKALE GELİŞ TARİHİ: 6 Nisan 2025 • YAYIMA KABUL TARİHİ: 15 Eylül 2025

Öz

Bu çalışma, 16. yüzyılda Osmanlı seferlerinin belgelenmesinde önemli bir örnek olan Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn adlı eserindeki minyatürleri incelemektedir. 1533–1536 yılları arasında gerçekleştirilen ilk İran Seferi'ni konu alan bu eserde Nasuh, güzergâh boyunca İstanbul, Bağdat ve Tebriz gibi menzillerin kent topoğrafyası, mimari yapıları ve doğal çevresini ayrıntılı biçimde aktarmıştır. Araştırmada bu üç şehir minyatürü, sanat tarihi ve mimarlık disiplinleri perspektiflerinden; binaların yerleşim düzeni, bitki örtüsü, su yolları, sur yapıları ve yapı çevreye ilişkin diğer unsurlar üzerinden nitel doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, Nasuh'un minyatürlerinde mimari öğeleri yalnızca temsil etmediğini, aynı zamanda çevresel bağlamı dikkate alarak çok katmanlı bir görsel hafıza oluşturduğunu göstermektedir. Minyatürlerin mekânsal analizlerde belge niteliği taşıyabileceğine dair disiplinler arası bir okuma zemini sunmayı amaçlamaktadır.

Abstract

This study examines the miniatures in Matrakçı Nasuh's Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, a significant example of documenting Ottoman campaigns in the 16th century. Depicting the first Iranian campaign carried out between 1533 and 1536, the work details the urban topography, architectural structures, and natural environment of stops such as Istanbul, Baghdad, and Tabriz along the route. Within the research, these three city miniatures are evaluated from the perspectives of art history and architecture through qualitative document analysis, focusing on building layouts, vegetation, waterways, fortifications, and other elements of the built environment. The findings indicate that Nasuh not only represented architectural features but also constructed a multilayered visual memory by considering the environmental context. The study aims to provide an interdisciplinary ground for interpreting miniatures as documents in spatial analyses.

Anahtar Kelimeler: Matrakçı Nasuh,
Minyatür, Form, Mekân, Çevre Biçimi

Key Words: Matrakçı Nasuh, Miniature,
Form, Space, Environmental Form

GİRİŞ

16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, siyasi ve kültürel açılardan zirveye ulaştığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman devri (1520–1566), sadece askeri ve idari başarılarla değil; sanat, bilim ve düşünce alanlarında da önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen seferler, yalnızca siyasi genişlemeyi değil, aynı zamanda kültürel üretimin de çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Halil İncalcık’a göre, “Osmanlı yüksek kültürünün en gelişmiş dönemi Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad saltanatları dönemidir (1520–1595)” (İncalcık, 2023, s.196).

Bu kültürel üretimin önemli örneklerinden biri de Matrakçı Nasuh’un minyatürleridir. Matematikçi, silahşor, tarihçi ve Matrak oyununun mucidi olarak bilinen Nasuh, çok yönlü bir entelektüel olarak özellikle minyatür sanatına getirdiği yaklaşımla dikkat çekmiştir. Onun minyatürleri yalnızca görsel betimlemeler olarak değil, dönemin mekânsal hafızasını, mimari bir arşiv duyarlılığıyla yansıtan belgeler olarak da değerlendirilmektedir. Kent dokusu, anıtsal yapılar, surlar, yollar ve doğal topoğrafya unsurları gibi mekânsal bileşenler, bu minyatürlerde detaylı biçimde temsil edilmiştir.

Ertürk (2019, s.51–53), Matrakçı’nın kent tasvirlerinde önemli özelliklerin, anıtların ve topografyanın gerçekçi bir üslupla aktarıldığını belirtirken; Bekiroğlu Keskin (2017, s.29–30), sefer güzergâhlarında yer alan şehirlerin cami, mescit, türbe ve saray gibi yapılar aracılığıyla anlatıldığını vurgulamaktadır. Bu görsel belgeler, yalnızca sanatsal ifade biçimleri değil; aynı zamanda birer tarihsel kaynak, birer temsil aracıdır. Necipoğlu (2007, s.286–287), bu anlatı dilinin Osmanlı düşünsel evreninde yalnızca temsil değil, aynı zamanda düzen üretici bir araç olarak işlediğini ifade eder.

Bu bağlamda Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, Matrakçı Nasuh’un yalnızca görsel bir sanatçı değil, aynı zamanda mimari ve mekânsal hafızayı belgeleyen bir gözlemci olarak konumlandığı önemli bir eserdir. Kanuni Sultan Süleyman’ın ilk İran seferini konu alan bu çalışma, İstanbul, Bağdat ve Tebriz gibi üç önemli merkezin mimari-topoğrafik özelliklerini yansıtan tasvirleri içermektedir. Minyatürlerde kentsel dokular, anıtsal yapılar ve doğal çevre öğeleri, dönemsel temsil biçimlerini yansıtan bilinçli bir kompozisyon anlayışıyla aktarılmıştır.

Matrakçı Nasuh’un minyatürlerde kullandığı anlatım biçimi, söz konusu kentlerin mekânsal organizasyonunu, mimari bileşenlerin seçilme ve yerleştirilme mantığını ve çevresel unsurlarla kurduğu ilişkiyi çözümlemeye imkân tanımıştır.

Bu noktada çalışma, Matrakçı Nasuh’un söz konusu eserinde yer alan İstanbul, Bağdat ve Tebriz minyatürlerini mimari, mekânsal ve çevresel bağlamda

incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, söz konusu temsillerdeki mekân-çevre ilişkilerinin nasıl kurgulandığı ve mimari unsurların, kent planı ve topoğrafik düzlemle ilişkili olarak, görsel temsil aracılığıyla hangi yapısal düzen içinde yer aldığı analiz edilmektedir. Farklı coğrafi ve kültürel karakterlere sahip bu üç merkez, çok katmanlı bir mekânsal çözümleme yapılması için uygun bir zemin sunmaktadır.

Bu bağlamda yapılandırılan çalışma, nitel araştırma yöntemi esas alınarak sürdürülmüştür. Görsel veriler doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiş; minyatürlerdeki mimari yapılar, topoğrafik kurgular ve çevresel öğeler sanat tarihi ve mimarlık disiplini çerçevesinde hem biçim hem de içerik açısından yorumlanmıştır. Çalışmada, dönemin görsel hafıza üretimi ile mekânsal temsili arasında nasıl bir ilişki kurulduğu irdelenmiştir.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI VE MATRAKÇI NASUH

Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü figürlerinden Kanuni Sultan Süleyman döneminde askeri ve idari başarılarının yanı sıra sanat çalışmalarına verdiği destekle minyatür sanatının da gelişmesinde etkili olmuştur. Dönemde Mimar Sinan yapıtlar ortaya koymuş, çinicilik gelişmiştir. Süsleme, bezeme ve minyatürlerin de çeşitliliği artmıştır.

16. yüzyılın ilk yarısında minyatür sanatına Matrakçı Nasuh da çalışmalarıyla önemli katkılar sağlamıştır. Matematikçi, Matrak oyununun mucidi, silahşor ve sanatçı kimliğiyle farklı alanlarda eserler ortaya koyan Nasuh'un minyatürleri, mimari yapılar ve kentler hakkında geçmişten günümüze bir arşiv niteliği taşımaktadır. Eserlerinde kentler, surlar, mimari yapılar ve yakın çevre unsurlarına yer verilmiştir. Yaptığı çalışmalarda kentlerin önemli özellikleri, anıtları ve topoğrafik durumu gerçekçi bir üslupla aktarılmış; yapılan seferlerde geçilen şehirlerdeki cami, mescit, türbe ve saray gibi belli başlı yapıların resmedilmesi, mimari mekânların ve topoğrafyanın anlaşılmasını kolaylaştırmıştır (Ertürk, 2019, s.51–65; Bekiroğlu Keskin, 2017, s.26). Bu bağlamda, minyatürler tarihsel süreçte detaylı ve kapsamlı aktarımlarıyla belge niteliği taşımaktadır.

Minyatür sanatı, yalnızca tarihsel olayların görselleştirilmesiyle sınırlı kalmayıp, dönemin kültürel birikimini, sanat anlayışını ve anlatı biçimlerini de yansıtan çok katmanlı bir ifade biçimi olmuştur.

Minyatür kelimesinin etimolojik kökeni, Latince 'küçük' anlamına gelen minium sözcüğüne uzanır. Zamanla Latince miniare fiilinden türeyerek İtalyancada

miniatura, Fransızcada ise miniature biçiminde dile yerleşmiştir (Mahir, 2020, s.15). Sözcüğün bu tarihsel yolculuğu, yalnızca küçüklük kavramına değil; aynı zamanda ayrıntıların incelikle işlenmesine ve görsel anlatımın özenli yapısına da işaret eder. Etimolojik ve işlevsel yönleriyle değerlendirildiğinde, minyatür sanatı tarihsel belleği yapılandıran, yazılı metinleri tamamlayan ve kültürel aktarımı görselleştiren bir ifade biçimi olarak öne çıkar.

Bu bağlamda İslam kültüründe minyatür, kendine özgü çizim anlayışı ve anlatım biçimiyle gelişim göstermiş; zamanla sanatsal olduğu kadar belgesel işlevler de üstlenmiştir. El yazması kitaplarda yalnızca süsleme amacıyla değil, aynı zamanda düşünsel ve görsel bir anlatım dili kurmak üzere kullanılmıştır. İnsan figürlerinden bitki ve hayvanlara, mitolojik öğelerden kent betimlemelerine kadar geniş bir içerik yelpazesine, soyutlayıcı ama açıklayıcı bir görsellik sunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu anlatı biçimi, tarihsel olayların kaydedildiği belgeler niteliğinde değerlendirilmiş; üretimi ise özel sanat atölyelerinde gerçekleştirilmiştir. 'Nakkaşhane' adı verilen bu atölyelerde yetişen sanatçılar, zaman ve mekâna bağlı olmayan bir kurgu içinde, perspektif kurallarına bağlı kalmaksızın konuları yorumlayarak özgün anlatım biçimleri ortaya koymuşlardır.

And, (2023) Osmanlı döneminde minyatür sanatının yalnızca saray ile sınırlı kalmadığını; aksine, içerik ve üslup açısından geniş bir çeşitlilik gösterdiğini belirtmiştir. Minyatür sanatını ve Osmanlı döneminde çeşitliliği şu şekilde tariflemiştir:

Osmanlı minyatürleri çok geniş ve zengin bir konu yelpazesine açılır. Çoğu kez durumu bilmeyenler İslam'da resim yapma yasağının sözünü ederler. Oysa konuları büyük bir özgürlükle bu çok geniş yelpaze içinde seçiyorlardı. Üstelik Osmanlı padişahları sanata çok hoşgörülü davranıyorlardı (s.52).

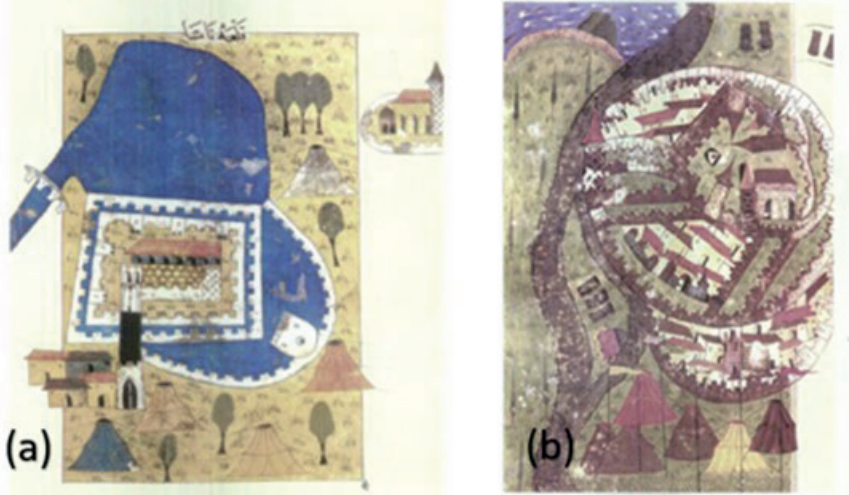
Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu bağlamda birçok nakkaşın ve minyatür sanatçısının eserler vermesine uygun koşulları oluşturmuştur. Dönemde Matrakçı Nasuh'ta çeşitli çalışmalar yapmıştır. Matrakçı Nasuh çok yönlü ve üretken kişiliği ile dönemde farklı alanlarda da eserler ve çalışmalar ortaya koymuştur.

Bekiroğlu Keskin, (2017, s.27) Matrakçı Nasuh'u Osmanlı düşünce ve sanat tarihinde çok yönlülüğüyle öne çıkan özgün bir figür olarak tanımlar. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin askeri ve entelektüel anlamda en parlak dönemlerinden biri olan XVI. yüzyıl, yalnızca zaferlerle değil, aynı zamanda bilim, sanat ve kültür alanında yetişen önemli isimlerle de dikkat çekmektedir. Bu kapsamda dönemi şu şekilde tariflemiştir:

Osmanlı Devleti'nin en başarılı dönemlerinden biri olan XVI. yüzyıl, askeri başarılarla dolu olmasının yanında önemli bilim adamlarının yetiştiği ve eserler verdiği yıllar olmuştur. Matrakçı Nasuh, tarihçi, silahşor, matematikçi, hattat ve bir ressam olarak bu yüzyılın en ilginç kişilerinden biridir.

Matrak isimli oyunu icat eden Nasuh, bu nedenle tarih yazınında Matrakçı Nasuh olarak anılmış; bunun yanı sıra matematik alanındaki çalışmaları ve iyi bir silahşor oluşuyla da dönemin önemli çok yönlü figürlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Yazı ve minyatür alanındaki üretimleriyle de dikkat çeken Matrakçı Nasuh, özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen seferlerde güzergâh boyunca uğranılan kentleri ve bu kentlerin mimari yapılarını ayrıntılı biçimde minyatürlere aktarmıştır.

Matrakçı Nasuh 1533–1536 yılları arasında yapılan İran Seferi'ne dair hazırladığı Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn, adlı eserinde, “konaklayıp göçülen menzillerin resimlerini yapmak ve bu resimlerin uygun yerlerine menzillerin adlarını yazmak” suretiyle görsel ve yazılı bir menzilnâme oluşturmuştur (Yurdaydın, 1992). Bu yönüyle eser, yalnızca sanat tarihi değil, aynı zamanda kent tarihi ve coğrafi bellek açısından da değerli bir görsel arşiv niteliğindedir (Görsel I).

Görsel I. Kal'a-i Tata. Matrakçı Nasuh'un Süleymân-nâme adlı eserinden bir minyatür (a) ve Estergon Kalesi. Matrakçı Nasuh'un Süleymân-nâme adlı eserinden bir minyatür (b) (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi) ve (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi) (Çağlayan, 1995, s.40-42).

Matrakçı Nasuh çok yönlü araştırmacı olarak farklı alanlarda çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda, dönemde; matematik alanında sayılar, dört işlem, kesirler ve silahşorluk üzerine “Cemâl-el- Küttab ve Kemâl el- Hüssab” 1529'da “Tuhfet

el-Guât” (Özkan, 2022, s.19) silahşorluk üzerine eserleri yazmıştır. Nasuh, Rönesans’ın hareketlendiği bir dönemde Leonardo da Vinci ile aynı dönemde yaşamıştır.

Tarihsel süreçte Matrakçı Nasuh, yaptığı çalışmalarla “minyatür kelimesi eski el yazmalarını süsleyen resimler için kullanılır” (Şahinoğlu, 1995, s.2) ifadesinin ötesine geçerek bu sanatı özgün bir belgeleme yöntemine dönüştürmüştür. Nasuh’un minyatürleri, çıkılan seferler boyunca geçilen ve konaklanan kentlerin doğal çevre, yapılı doku ve mimari mekânları üzerinden okunmasına imkân tanımaktadır. Güzergâh üzerindeki menzilleri minyatür yoluyla belgeleyen sanatçı, bu üretim sürecinde kendine özgü bir anlatım biçimi geliştirmiştir. Haritalama ve mekânsal aktarımında insan figürlerine yer vermemiş; bunun yerine bitki örtüsü, hayvanlar, kaleler ve şehirlerin öne çıkan mimari yapıları gibi unsurları etkileyici ve görelî bir gerçeklik anlayışıyla yansıtmıştır.

Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn ve Görsel Belgeler

Matrakçı Nasuh’un eserleri arasında Kanuni Sultan Süleyman’ın 1533-1536 yılları arasında İran’a yaptığı ilk İran seferini konu alan çalışması Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn minyatürlerinin detaylarıyla günümüze kadar önemini korumuştur. Eserde İstanbul’dan başlayan güzergâh ve kent aktarımları bir yerleşkeyi/kenti kapsayacak şekilde devam etmiştir. Harita ve belge olarak detaylandırılan çalışmada elde edilen veriler ve mimari yapı konumları Matrakçı Nasuh’un zaman-mekân ve minyatür aktarımında farklı bir perspektif gelişmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda çalışması zaman, mekân ve kent olgusunun aktarımında arayüz işlevi de üstlenmiştir.

Matrakçı Nasuh’un çalışmaları, zaman, mekân ve kent kavramlarının görsel temsili açısından yalnızca bir betimleme aracı değil, aynı zamanda bu unsurlar arasında bağ kuran bir ifade düzlemi olarak değerlendirilebilir. Çetin (2018, s.122), onun minyatürlerinde kullandığı anlatım yöntemini şu şekilde açıklamaktadır:

Bu minyatürlerde genel olarak adeta bir seyir belgeleme defteri mantığı ile detaylı olarak not alınmış ve betimlenmiş gibi görülen bir teknik ile yapılar şablonsuz resmedilmiş, kentin mimari ölçü ve biçimi belge niteliğinde çalışılmıştır.

Kentlerin ve yapıların anlaşılması ve belgelenmesi Matrakçı Nasuh’un minyatür aktarımlarında dönemin yapılarının ve mekân-kent ilişkilerinin anlamlandırılmasında etkili olmuştur. Bu minyatürler/resimler binaların yerleşim biçimi, bitki örtüsü, köprüler, kent içindeki nehirler-akarsular ve mimari yapılanmanın çeşitli detaylarının nasıl olduğunu gösteren aktarımlar izleyiciye dönemin kültürel formlarından mesajlar iletmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde siyasi, ekonomik gelişmeler yapılan seferlerin planlanmasında etkili olmuştur. Bu dönemde Doğu Anadolu'da yaşanan çeşitli isyan olayları ve anlaşmazlıklar İran'a kadar uzanan bir seferin yapılmasını gerekli kılmıştır. Kanuni bu noktada ilk İran seferini düzenlemiş, dönemin önemli isimlerinden Pargalı İbrahim Paşa da seferde görev almıştır. Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinde görsel olarak belgelediği İrakeyn Seferi, yalnızca mekânsal temsillerle değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu siyasetinde iz bırakan önemli gelişmeleriyle de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda seferin ekonomik, siyasi ve askeri boyutlarını değerlendiren İnalıcık (2023, s.179), süreci şu şekilde özetlemiştir:

Doğuda olayların kötüye gittiğini gören Süleyman 1531'de imparatorun elçilerine iyi kabul gösterdi. Savaş kaçınılmaz hale gelmişti (1533). Süleyman'ın iki sene süren doğu seferi Tebriz (13 Temmuz 1534) ve Bağdat'ın (27 Aralık 1534) zapt ve ilhakı ile sonuçlandı.

Bu kapsamda sefer için geniş bir menzil güzergâhı oluşturulmuştur. Matrakçı Nasuh bu sefer süresince geçilen menzilleri kayıt altına almış ve resimlerini yapmıştır. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn adlı bu eserde; "90 sayfalık bir metin, 107 minyatür ve 25 resimli metin" (Yurdaydın, 2014 s.10) yer almıştır. İstanbul'dan başlayan sefer; Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan güzergâhını takip ederek Bağdat ve Tebriz'e varmıştır. İstanbul, Bağdat-Tebriz arasında geçilen tüm menziller eserde yer almıştır (Görsel 2).

Görsel 2. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn Menzilleri- Harita ile Gösterimi (Yurdaydın, 2014).

Matrakçı Nasuh'un bu sefer süresince menziller hakkında oluşturduğu yazılı bilgi, resim ve minyatürler, yapılı çevre hakkında da önemli bilgiler sunmuştur. Nasuh'un resimleri bu seferin yapıldığı sürecin çok katmanlı okumalarının

yapılmasına olanak sağlamıştır. Matrakçı Nasuh, bu eserini “isim ve resimlerle bilgi verilmiş bir çalışma” olarak tanımlamıştır (Yurdaydın, 2014, s. 10). *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn* adlı menzıl-nâmede yer verilen görsel aktarımlar; kentler, köyler, çöller, camiler, kaleler, kiliseler ve diğer ibadethane türleri, hanlar, dağlar, akarsular ve saraylar gibi çeşitli yapıları kapsamaktadır. Ayrıca, bazı bölümlerde güzergâh boyunca gözlemlenen iklim koşullarına dair bilgilere de yer verilmiştir.

Nasuh insan figürü kullanımından bilinçli olarak kaçınılmıştır, genel aktarım dilini yapılar, hayvanlar ve diğer detaylar üzerinden biçimlendirmiştir (Görsel 3).

Görsel 3. Matrakçı Nasuh’un *Beyan-ı Menzazil-i Sefer-i İrakeyn* Eserinde Yer Alan Minyatür ve Sayfalarından Örnekler (Yurdaydın, 2014).

Matrakçı Nasuh’un Görsel Temsil Anlayışı ve Belgeleme Yöntemi

Matrakçı Nasuh’un görsel temsil anlayışı, yalnızca estetik bir tercih değil; aynı zamanda belgelenebilirlik ve tarihe kayıt düşmek, mekânsal hafıza aktarımı ve topografik gerçekliğin yorumlanması açısından özgün bir yöntem sunmaktadır. Bu aktarım biçimini eseri detaylı şekilde inceleyen ve literatüre kazandıran araştırmacı Yurdaydın: “Minyatürlere hâkim olan ifadeciliğin, eserleri monotonluktan kurtardığı görülmektedir” (Yurdaydın, 2014, s.10) şeklinde tanımlamıştır. Söz konusu eser, haritacılık-şehircilik ve tarih çalışmaları yapanlar için önemli olduğu kadar sanat ve mimarlık disiplinleri açısından da önemle incelenmiş bir kaynak olma özelliği taşımıştır.

Bu bağlamda, eserde yer alan yapıların çizimleri ve bu yapıların yakın çevreyle kurduğu ilişkiler, mimari belgeleme ve aktarım biçimlerinin anlaşılmasında belge niteliği taşımaktadır. Menzıl-nâmenin başlangıç noktası İstanbul olup, güzergâh

boyunca Anadolu'nun birçok noktasından geçilmiştir. Bağdat ve Tebriz'e ilişkin görseller ise seferin sonuna dair bilgileri yansıtmaktadır. Matrakçı Nasuh'un resimli anlatımları; ölçek, yerel ve yöresel özellikler, plan şemaları ve mimari yapıların birbirleriyle ilişkileri bağlamında incelenebilmektedir. Bu çerçevede, çalışmada Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn adlı eserde yer alan İstanbul, Bağdat ve Tebriz minyatürleri analiz edilmiştir.

Matrakçı Nasuh Minyatürlerinde Kent Temsilleri

Kent ve doğal çevre ilişkisini temel alan bu özgün temsil pratiği, çıkılan seferin belgelemesi niteliği taşımıştır. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn içerisinde yazılı ve görsel bilgi ve aktarımlar bulunduran önemli bir tarihsel kompozisyonda oluşturmuştur. Sefer süresince geçilen menziller ve kentlerin detaylı çizimleri, Nasuh'un mekân-çevre ilişkisi çerçevesinde, gerçekçi ve anlaşılır biçimlere dönüştürmüştür. Minyatürlerde kentlerin doğal çevreleri sembolik çeşitlemeler, bitkiler ve hayvanlar üzerinden tanımlanmıştır. Bununla beraber kentlerin yapıları ana biçimlenişin merkezinde yer almıştır. Kaleler, camiler, köprüler bilinçli bir şekilde öne çıkartılmıştır.

Matrakçı Nasuh'un menzilhâmesinde İstanbul, yalnızca bir başlangıç noktası değil; aynı zamanda Osmanlı başkentinin simgesel, kültürel ve coğrafi önemini yansıtan temel bir temsil unsuru olarak ele alınmıştır. Kentin betimlenmesinde kullanılan gerçekçi ve anlaşılır çizimler, dönemin topoğrafik yapısını ve kentsel organizasyonunu yansıtırken; bu aktarımın Nasuh'un bilinçli tercihlerine dayandığı görülmektedir (Görsel 4). Özellikle İstanbul'un doğal çerçevesi, Boğaz, Haliç, yeşil alanlar ve deniz kıyısı, görsel bütünlüğün temelini oluştururken; minyatürde yer verilen mimari yapılar ve bu yapılara içkin kültürel semboller, kentin çok katmanlı kimliğini vurgulamak üzere özenle seçilmiştir. Bu yönüyle İstanbul, eserde yalnızca bir mekân olarak değil, aynı zamanda Osmanlı devlet aklının, merkeziyetçi düzeninin ve kültürel hafızasının görsel bir özeti olarak da sunulmuştur.

Görsel 4. *Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-İstanbul Minyatürü* (Yurdaydın, 2014)

Mimari yapıların konumları kent kurgusunda konumlandıkları yerler gerçekçi bir yaklaşımla (konum-malzeme- form) aktarılırken, “Matrakçı’nın Galata Minyatürü’nde yer alan tarihi yapıların birçoğu günümüzde de aynı yerlerde bulunmaktadır” (Çetin, 2018, s.123). İstanbul minyatüründe mimari yapıların konumları ve ilişkileri bilinçli bir derinliğe vurgu yapmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda görüş açısına uygun kurgulanmış bir çerçeveye alınan yapılar izleyicinin algısını dikkate alarak yerleştirilmiştir. “Dikdörtgen bir sayfaya sığdırılmaya çalışılan İstanbul bölümünün üçgen alanı, Yedikule-Haliç çizgisine sıkıştırılıp daraltılmıştır” (Bekiroğlu Keskin, 2017, s.26) Galata Kulesi bu bağlamda yapısal aktarımda örnek teşkil etmiştir.

Matrakçı Nasuh’un minyatür çalışmaları, çıkılan seferlerin belgelenmesine yönelik görsel bir tarih anlatısı niteliği taşımıştır. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn adlı eserinde hem yazılı hem de görsel bilgilere yer vermiş ve özgün bir tarihsel kompozisyon oluşturmuştur. Sefer süresince geçilen menzillerin ve kentlerin detaylı çizimlerini, mekân ve çevre ilişkisi çerçevesinde gerçekçi ve anlaşılır biçimlere dönüştürmüştür. Minyatürlerinde kentlerin doğal çevresini;

sembolik bitkiler, hayvan figürleri ve çeşitli görsel öğeler aracılığıyla tanımlamıştır. Kentlerin mimari yapıları kompozisyonun merkezine yerleştirilmiş; kaleler, camiler ve köprüler gibi öne çıkan unsurlar bilinçli şekilde vurgulanmıştır.

Bugün İran'da bulunan Tebriz kenti de benzer biçimde Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinde yer almıştır. Kentin doğu-batı ekseninde geniş bir bakış açısıyla işlenmiş; yapıları hem yatay hem dikey düzlemde görünür kılarak izleyiciye bütüncül bir perspektif sunmuştur. İnsan figürlerine burada da yer vermemiş; hayvan figürlerini kentin doğal çevresiyle ilişkilendirmiştir. Bu figürler ve bitki örtüsü, sembolik anlamlar taşımış ve izleyiciye genel bir çevresel izlenim sunmayı amaçlamıştır.

Aras Nehri'nin akışı, nehir üzerindeki köprüler ve çevresini kuşatan yapılar aracılığıyla, doğal çevre ile yapılar arasındaki etkileşim bütüncül bir düzlemde kurgulanmıştır (Görsel 5). Kentin topoğrafyasını tanımlamakla kalmayan bu görsel dil, aynı zamanda mekânsal organizasyonun nasıl yapıldığını da anlamaya olanak tanır. Özkan'ın ifadesiyle, "ön ve yanlarda dış cepheden verilen sur duvarları, arkada hafif bir kıvrılmayla birlikte iç cepheden yansıtılmıştır" (2022, s.129); bu çok yönlü temsil sayesinde hem dış savunma hattı hem de iç yerleşim planı eş zamanlı olarak görülebilir hâle gelmiştir. Bu kapsamda Nasuh'un çizimlerinde, coğrafi çevre ile kent dokusu arasındaki denge, katmanlı bir mekânsal anlatı üzerinden kurulmuştur.

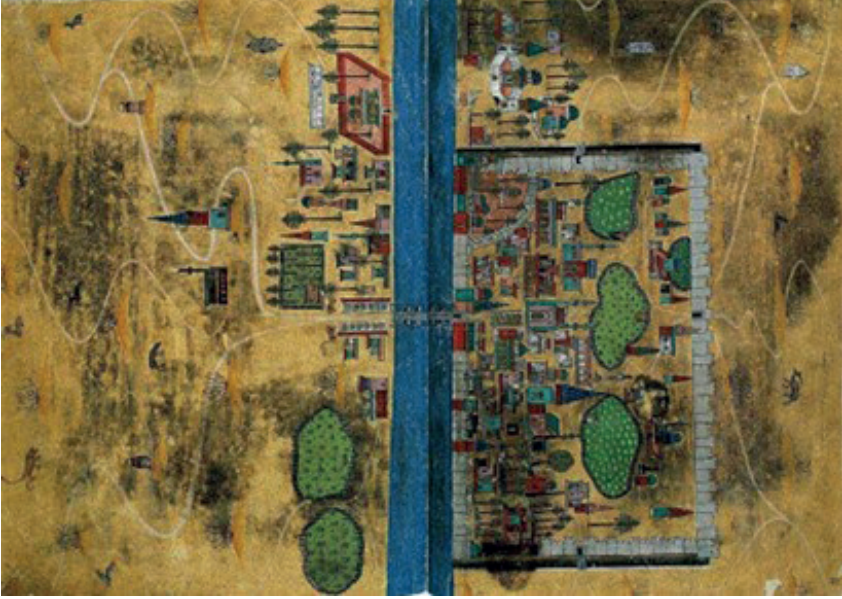

Görsel 5. Matrakçı Nasuh'un *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-Tebriz* Minyatürü (Yurdaydın, 2014).

Tebriz kentinin önemli yapıları ve kent kapısı farklı açılardan tasvir edilmiş, minyatüre detaylı biçimde aktarılmıştır. Kentin öne çıkan mimari yapıları, mekânsal düzlemde odak noktaları olarak görsel anlatımda belirleyici unsurlar

hâline getirilmiştir. Minyatürde mimari unsurların ön ve üst görünüşleri anlaşılır şekilde betimlenmiştir. Heşt Behişt Sarayı, Hasan Paşa Camii, Gök Mescid, Tebriz Kalesi (Mescid-i Alişah), çarşı yapısı başta olmak üzere diğer mimari öğeler hem renk kullanımı hem de betimleme biçimleriyle dikkat çekici şekilde görselleştirilmiştir (Balılan Asl, 2019, s.165–194).

Matrakçı Nasuh, İpek Yolu'nun önemli duraklarından biri olan ticaret merkezi Tebriz'i betimlerken, yapıların varlıklarını ve yakın çevreleriyle kurdukları ilişkileri renk kullanımıyla da vurgulamıştır. Renkler ve biçimler, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda yapısal hiyerarşi ile mekânsal ilişkileri açıklayıcı bir araç olarak kullanılmıştır. Bu anlatım dili, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn eserinde yer alan Bağdat menziline de devam etmiştir. Bağdat kentinin tasvirinde, birden fazla yön ve bakış açısı bir arada ele alınmış; yapılar ve doğal çevre unsurları görsel bütünlük içinde işlenmiştir (Görsel 6).

Görsel 6. Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-Bağdat Minyatürü (Yurdaydın, 2014).

Matrakçı Nasuh'un Bağdat tasviri, yalnızca mimari öğeleri betimleyen bir görsel olmanın ötesine geçerek, nehir-kent ilişkisini kompozisyon üzerinden kurgulayan güçlü bir anlatım biçimi sunar. F. Emel Ertürk (2019, s.211), bu minyatürde kullanılan biçimsel kurgunun, Dicle Nehri çevresinde şekillenen kentsel dokuyu hem görsel hem de kavramsal düzlemde aktardığını vurgular. Nehrin yönü, yapılar arasındaki dizilim ve yüzeydeki alan kullanımı hem mekânsal sürekliliği hem de doğa ile yapılı çevre arasındaki etkileşimi

yansıtmaktadır. Özellikle Gestalt kuramının şekil-zemin ve süreklilik ilkeleri çerçevesinde yapılan analizde, kent bileşenlerinin akışkan ve bütünlüklü biçimde düzenlendiği görülmektedir. Bu analiz bağlamında Ertürk (2019, s.62), “Ortasından Dicle Nehri geçen Bağdat tasvirinin bir bölümünde kapalı diğer bölümünde açık kompozisyon kullanılmış. Şehrin Dicle Nehri boyunca devam ettiği izlenimi vermektedir.” ifadesiyle bu anlatım tarzının temel görsel stratejilerine dikkat çekmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman, 1534–1535 yıllarındaki Irakeyn Seferi sırasında Bağdat’a stratejik ve sembolik açıdan özel bir önem atfetmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun bu önemli doğu seferi sonucunda Bağdat Osmanlı topraklarına katılmış, kent kısa sürede hem ticari hem de kültürel gelişmelerin odak noktası hâline gelmiştir. Sefer süresince Kanûnî’nin şehirde çeşitli mimari yapılar inşa ettirdiği ve bazı bölgelerde imar faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir. Bu bağlamda, Kanûnî Sultan Süleyman’ın Irakeyn Seferi sonrasında Bağdat’ta çeşitli imar faaliyetleri yürüttüğü belirtilmektedir (Teke ve Uzun, 2022). Dönemde yeniden inşa edilen veya onarılan yapılar arasında İmam-ı Azam Ebû Hanife, Abdülkâdir-i Geylânî ve Mûsâ el-Kâzım külliyesi yer almakta; söz konusu yapılar Matrakçı Nasuh’un menzîlnâmesinde minyatürlerle görsel olarak da temsil edilmiştir.

Kenti diğer minyatürlerinde oluşturduğu çizim ve aktarım biçimiyle aktaran Nasuh, mimari yapıları ve kent ilişkisini de vurgulamıştır. Doğal çevrede bitki örtüsü ve hayvanlar sembolik anlatımlarla tasvirde belirtilmiştir. Mimari mekânların detayları ve farklı açılardan görünüşleri bu çerçevenin içinde ön plana çıkartılmıştır. Minyatürde, yapıların farklı görünüşleri eş zamanlı olarak yerleştirilmiş; bu görünümle renk ve biçimsel olarak aktarılmıştır.

MatraKçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn adlı eserinde Kanûnî Sultan Süleyman’a eşlik ettiği İran Seferi’ni hem yazılı hem de görsel anlatımlarla belgeleyerek dönemin mekânsal hafızasını kayıt altına almıştır. Yazılı metinlerle desteklenen minyatürler, sefer güzergâhında yer alan şehirlerin mimari yapıları ve doğal çevreleri hakkında özgün, detaylı ve işlevsel bilgiler sunmaktadır. Renk, biçim ve geniş perspektif kullanımının yanı sıra mimari yapıların konumları ve yapısal özellikleri de bilinçli bir biçimde vurgulanmış; böylece görsel temsil, tarihsel belgelerle örtüşen bir doğruluk düzeyine ulaşmıştır. İstanbul, Tebriz ve Bağdat gibi önemli merkezlerin doğal ve yapısal çevreyle kurduğu ilişkiler bütüncül bir yaklaşımla ele alınmış; her bir minyatür, mimari-topoğrafik bağlamda derinlikli bir okuma sunacak şekilde düzenlenmiştir. Bu özellikleriyle eser, yalnızca estetik bir temsil aracı değil, aynı zamanda mimarlık tarihi, kent morfolojisi ve çevre ilişkileri açısından değerli bir belge niteliği taşımaktadır.

SONUÇ

16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda görsel kültür üretiminin önemli örneklerinden biri olan Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn adlı eseri, mimari, mekânsal ve çevre ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir. İstanbul, Bağdat ve Tebriz'e ait minyatürlerin incelendiği bu çalışmada, Nasuh'un kent dokularını aktarırken kullandığı görsel temsil biçimlerinin yalnızca estetik ya da betimleyici bir işleve indirgenmediği; aksine çok katmanlı ve sembolik bir anlam dünyası sunduğu görülmüştür. Mimari öğelerin taşıdığı değerler, topoğrafya ile kurulan bütüncül ilişki ve yapıların seçilmiş çerçeveler üzerinden kurgulanması, Matrakçı'nın yalnızca bir sanatkar değil, aynı zamanda güçlü bir gözlem ve yorumlama yetisine sahip bir gözlemci olduğunu ortaya koymuştur.

Bu gözlem ve yorumlama biçimi, yalnızca mimari yapıların görselleştirilmesiyle sınırlı kalmayıp, yapıların doğal çevreyle olan ilişkilerini bütüncül bir şekilde değerlendiren bir anlayışa dayanmaktadır. Nasuh'un temsillerinde, mimari unsurların çevreyle kurduğu ilişkiler belirgin biçimde yer almakta; yapıların konumları estetik tercihlerle birlikte tarihsel ve topoğrafik gerçekliği yansıtan bilinçli seçimlere dayanmaktadır. Özellikle çoğul bakışlı temsil anlayışı doğrultusunda, yapıların birden fazla açıdan eşzamanlı olarak gösterilmesiyle, mimari görünüşlerin, kent planı ve topoğrafya ile ilişkileri aynı düzlemde aktarılmıştır. Bu durum, Matrakçı'nın minyatürlerinde bilinçli olarak yapıların farklı görünüşlerini tanımlı bir çerçeve içerisinde kurguladığını ve böylelikle doğal çevre ile yapılı çevre ilişkisini bütüncül biçimde ifade etmeyi amaçladığını göstermektedir. Kent planı, mimari plan ve yapısal görünüşlerin birbirleriyle olan ilişkileri, bu temsiller aracılığıyla görsel olarak anlaşılır hâle getirilmiş; minyatürler, yalnızca sanatsal üretimler değil, aynı zamanda gelecek nesillere kent belleğini aktaran belge niteliği taşıyan disiplinler arası kaynaklara dönüşmüştür.

Minyatürlerin temsil gücü, yalnızca görsel sanatlar açısından değil, aynı zamanda mimarlık tarihi, sanat tarihi, kültürel coğrafya ve kent çalışmaları açısından da değerlendirilebilecek çok yönlü bir içerik sunmaktadır. Nurhan Atasoy'un Türk Minyatüründe Tarihi Gerçekçilik adlı çalışmasında da vurguladığı gibi, minyatür sanatı yalnızca süsleme ya da anlatı unsuru olarak değil, aynı zamanda dönemin tarihsel bilgi ve belge üretiminde özgün bir yöntem olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde, Metin And'ın Osmanlı tasvir sanatına dair çözümlemeleri de bu yönlü okumalara katkı sunmaktadır.

Bu bağlamda, Matrakçı Nasuh'un minyatürleri yalnızca temsili birer görüntü değil; mimari yapıların doğal çevreyle, topoğrafya ile ve kamusal alanlarla kurduğu tarihsel ilişkinin görsel bir çözümlemesi olarak da değerlendirilebilir.

Kentlerin fiziksel biçimlenişinde yapılar ve çevresel bileşenler arasındaki yer seçim mantığı, Nasuh'un çizimlerinde açıkça gözlemlenmektedir. Bu çizimler, yapıyı çevrenin yalnızca savunma veya sembol yapılar üzerinden değil; aynı zamanda dolaşım, sınır, odak ve geçiş alanları gibi mekânsal kavramlarla nasıl kurgulandığını da göstermektedir.

Günümüzde, kentsel mekânların hızla dönüşmesi ve kimliksel sürekliliklerin zayıflaması göz önüne alındığında, bu tarihsel temsiller; mimarlık, kent planlama ve kültürel miras alanlarında yeniden değerlendirilebilecek zengin bir referans kaynağı sunmaktadır. Özellikle yapıyı çevre ile çevresel veriler arasındaki ilişkilerin kavramsallaştırılmasında, Matrakçı'nın görsel çözümlemeleri; yeni kentsel mekân kurguları için yol gösterici niteliktedir.

Bu kapsamda Matrakçı Nasuh'un tasvirleri, yapıların çevreyle ilişkilerini açık biçimde ortaya koyan, dönem ve mekânı eşzamanlı bir anlatı kurgusunda birleştiren bilinçli temsillerdir. Matrakçı Nasuh'un minyatürleri yalnızca tarihsel belgeler değil, aynı zamanda çağdaş mimarlık, çevre ve kültür araştırmalarında da kullanılabilecek nitelikte önemli kaynaklardır. Yapı-çevre ilişkilerine sunduğu katmanlı yaklaşım, günümüzde gerçekleştirilen kent ve mekân okumalarına yeni açılımlar getirme potansiyeli taşımaktadır. Nasuh'un kentleri yorumlama biçimi; anlatı derinliği, sembolik ifadesi ve temsil tekniğindeki bütüncül perspektifiyle yalnızca sanatsal üretim değil, aynı zamanda güçlü bir değerlendirme ve anlamlandırma biçimi olarak görülmektedir.

Geniş perspektifte, disiplinler arası yaklaşımların; kentsel bellek, kültürel süreklilik ve geleneksel mekân bilgisinin çağdaş tasarıma aktarılmasına rehberlik edebileceği; ayrıca, mimari yapı-çevre ilişkilerinin tarihsel izlerini yeniden kavramsallaştırma yönünde katkı sunabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda, minyatür temsillerine odaklanan yeni çalışmaların; mimarlık, sanat tarihi ve kültürel miras alanları arasında yapıcı iş birliklerine zemin hazırlayabileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- And, M. (2023). Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası. Yapı Kredi Yayınları.
- Balilan Asl, L. (2019). The physical structure of Tabriz in Shah Tahmasp Safavid's Era Based On Matrakçı Miniature. METU JFA, 1, 165-194.
- Bekiroğlu Keskin, G. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda Haritacılık ve Matrakçı Nasuh. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çağlayan, N. (1995). XVI. Yüzyıl Osmanlı dönemi minyatür sanatı ve kanuni dönemi minyatür sanatçısı Matrakçı Nasuh. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Çetin, A. (2018). Mimaride minyatürlerin belge niteliğinde kullanımı üzerine. Yedi, (20), 121-127.
- Ertürk, F. E. (2019). Resimde peyzaj ve Matrakçı Nasuh'un peyzaj anlayışı. The Journal of Academic Social Science, 87(87), 51-65.
- İnalcık, H. (2023). Kısa Osmanlı Tarihi. 5. Kronik Kitap.
- Mahir, B. (2020). Osmanlı Minyatür Sanatı. Kbalcı Yayıncılık.
- Necipoğlu, G. (2007). The Age of Sinan Architectural Culture in the Ottoman. Reaktion Books.
- Özkan, E. (2022). Matrakçı Nasuh'un Beyân -ı Menazil-i Sefer-i Irakıyî İsimli Eserinde Yer Alan Kaleler. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Şahinoğlu, Z. R. (1995). Osmanlı Minyatürlerinde Mekân. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Teke, R., & Uzun, Z. (2022). Bağdat'ta Üç Osmanlı Eseri. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 6(1), 1-17.
- Yurdaydın, H. G. (1992). <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (erişildi: 2023).
- Yurdaydın, H. G. (2014). Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakıyî. Türk Tarih Kurumu.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1: Görsel 1: Kal'a-i Tata. Matrakçı Nasuh'un Süleymanname adlı eserinden bir minyatür (a) ve Estergon Kalesi. Matrakçı Nasuh'un Sülcıyannıfıne adlı eserinden bir minyatür (b) (Topkapı Sarayı Mü~csi Kütüphanesi) ve (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)

Görsel 2: Görsel 2: Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn Menzilleri- Harita ile Gösterimi

Görsel 3: Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menzazil-iSefer-i İrakeyn Eserinde Yer Alan Minyatür ve Yazma Örnekleri

Görsel 4: Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-İstanbul Minyatürü

Görsel 5: Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-Tebriz Minyatürü

Görsel 6: Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-Bağdat Minyatürü